

РОЗСВІТ

Часопись полонених

громади „Самостійна Україна“.

ПЕРЕДПЛАТА:

(Ціна одного примірника 2 ф.)	
На місяць у таборі . . .	20 ф.
„ „ поза табором . . .	30 „
„ півроку у таборі 1 м. 20 „	
„ „ поза табор. 1 „ 80 „	
„ рік у таборі . . . 2 „ — „	
„ „ поза табором 3 „ — „	

А ДРЕСА:

Ukrainisches
Sekretariat
in Rastatt (Baden).

(Комітет видавництва).

Видає: Видавництво „Український Рух“.

Виходить два рази на тиждень.

3 приводу сотого числа часописи „Розсвіт“.

Сьогодні сотий раз наш „Розсвіт“ несе тисячам полонених Українців їх рідне слово, якого вони були позбавлені в себе дома.

Сьогодні сотий раз наша часопись несе полоненим нашим землякам у тяжкі хвилини розраду в їх незavidному житті.

Сьогодні сотий раз газета ділить ся зі своїми братами сумними, то радісними вістками, і накінець сотий раз нагадує про спільну працю, пригадує наші ідеали та закликає до боротьби нашу покривджену націю.

Сьогодні наша часопись переживає історичну хвилю в своєму розвитку, й у цей день хочемо дати коротенький нарис її повстання та її розвитку.

Півтора року тому назад, коли в нашому таборі почала ся просвітна праця, а опісля й громадянське освіднювання та організаційна робота, коли вся наша праця стала проявляти ся в усіх напрямках громадського життя,—почула ся конечна потреба мати свою пресу, яка обхопила б ширші верстви нашого народу поза табором, щоб спільною думкою звязати й об'єднати тисячі полонених Українців.

Вже таки в початках своїх наша преса поставила собі за завдання широку працю, виробила широкі плани, задля переведення яких треба було вкласти багато праці, багато енергії, твердої віри в роботу й широкі плани до свого покривдженого народу. І сьогодні, в день сотих роковин, сміло можемо сказати, що „Розсвіт“ виповнив обовязки, які перебрав на себе.

Приступаючи до тяжкого діла, люди були мало, а то й зовсім необзнайомлені з видаваннем часописи. Тільки ж це не було перепорою, нікого це не відстрашувало; віра в свої сили взяла верх, і вона перемогла.

Кожний полонений товариш мав нагоду писати, пробувати своїх сил у газеті. Редакція відкривала свої двері для всіх.

Загальними силами в решті решт, 23. січня 1916. року, вийшло перше число „Розсвіт“-у. Поява друкованого слова в таборі викликала велике задоволення серед полонених. Але треба зазначити, що число задоволених було мале, бо наші люди, зневірені й темні, віднесли ся з недовіррем до „політики“, якої вони так бояли ся в Росії.

Соромно було за наших людей, що не тільки не хотіли читати часописи, але й редакційний барак обходили за багато кроків.

Серед таких тяжких умов розвивала ся наша таборова преса. Читачів було мало. Приходило ся нераз самим редакторам винаходити різні способи, щоб приволокти полоненого взяти часопись у руки.

Зміст перших чисел „Розсвіта“ був заповнений гарячими закликами до просвіти, до пошанування рідної мови. Редакція приноворила ся до світогляду своїх темних братів і містила статті, що відповідали їх поглядам і їхньому розумінню справи.

Але ж поволі наша таборова праця почала поширяться, в умах людей почало світати. У них почали пробивати ся ясні проміння свідомости, і наша часопись, яка мала нести світло в голови наших темних братів—тому ж вона дістала назву „Розсвіт“—і наша часопись, наш „Розсвіт“ почав зацікавлювати ширші кола наших братів-полонених.

З кожним числом труднощів ставало менше. Часопись розвивала ся. З кожним днем находила більше прихильників і читачів. Тоді то вже почали ся містити статті загально політичного характеру, національно-освіднюючого змісту, сям та там проскакувала в нас і науково-популярна стаття... Про те, що поодинокі письменники виливали свої почування в прозо-

вих образах та в віршах—і не казати, бо їх усе було багато.

І сьогодні ми сміливо можемо підрахувати свої здобутки. Наш „Розсвіт“ після всіх побо- рених труднощів став уже тепер на твердий ґрунт.

„Розсвіт“ має за собою сьогодні тисячі читачів та передплатників. Вихід кожного числа з друку очікуєт ся з великою нетерплячкою. Він пускає свої проміння майже по цілій Німеччині, заглядає в далекі кутки, пробиваєт ся всюди, де тільки є хоч один Українець. Нашу часопись знають полонені Українці і в Австрії, і там ми маємо своїх передплатників.

Зразу „Розсвіт“, як народня часопись, появляв ся раз у тиждень. Друкував ся він у невеличкому числі, трохи більш ніж у півтисячі примірників. Тепер зі зростом читачів газета виходить два рази в тиждень, і друкуєт ся її 10,000 примірників у тиждень. І хоч вона виходить тільки двічі на тиждень, її можна порівняти з часописями, які виходять у нас на Україні, раз у день—але ж стільки передплатників, як наш „Розсвіт“, не мають.

Все те, що було в силах, зроблено. Часопись ціль свою виповняє й далі вона буде розвивати ся як до тепер, бо має тверду надію, що на далі буде находити співчуття в своїх теперішніх читачів та має надію охопити ще ширший круг читачів.

Свою працю що до об'єму, що до змісту й т. д. редакція „Розсвіту“ вважає далеко ще не закінченою. На зразок політичних часописів цілого світа „Розсвіт“ змінив свій формат та збільшив свій об'єм. А ще на днях тепер почне видавати щомісячні літературні додатки.

І працю свою, яку зробив „Розсвіт“ тут у полоні, вважає він тільки початком. З часом праця його перенесет ся на нашу розкуту вже Україну, щоб і там нести між народом освіту...

Василь Вернивола.

Дещо з історії друку.

У теперешніх часах друковане слово являєт ся найкращим розсадником просвіти. Розумієт ся, що нема нічого крашого понад живе слово. Бо ж, слухаючи, даєш роботу вухові та окові, то й людина скоріше схоплює сказане, а тут промовець іще рухами свого тіла допомагає людській уяві та розумові. При читанні працює по більшій часті тільки око, через те книжка все таки не те, що живе слово.

Але ж бо звідкіль стільки промовців по-набирати, щоб вони всім людям могли виловити все знання, якого тільки людині треба? Ніз-відкіль—це може зробити тільки книжка, друковане слово.

Ми вже тепер так звикли до друкованого слова, що й нераз не пригадуємо ся над тим, що колись друкованого слова не було, що наука діставала ся людині за великі-великі гроші, а що людей бідних було все більш ніж багатих, то наука була привілеєм виключно багатих людей.

Передусім давнім-давно не знали люди паперу. Писали зразу на ростині, що звала ся папірусом, ¹⁾ а далі на вигарбованій шкірі звірят, а то й людей, на пергаміні. ²⁾ Так одно й друге було дуже дороге.

Минуло багачко літ, заки люди за прикладом Китайців стали виробляти папір із ганчірря. Це стало ся що тільки десь у X. віці по Христі.

Але ж і з того часу писане слово ставало вже дешевше, бо матеріал, на якому писали, став дешевший. Вже ж від тепер не потрібували платити за писальний листочок приблизно по карбованцеві, як платили за пергамін, бо „папір“ був куди дешевший.

Тільки ж книжки все ще були дуже дорогі, бо вони були писані. Кожний твір треба

було окремо переписувати. До того зуживало ся багато часу та енергії. Добре, що хоч у середніх віках були люди, що часу мали доволі, що не потрібували тяжко заробляти на насущний, як інші люди, добре, що були черці по монастирях. Монастирі владжували в себе скрізь окремі переписувальні. Окрема кімната, завішена столами, за столами над книжками сидять черці та пишуть. Отце й переписувальня. Один чернець стоїть на підвищеному місці, говорить голосно слово до слова (диктує), усі ж інші пишуть.

Хоч як по деяких містах гарно були владжені переписувальні, напр. у Парижі, хоч переписувачів було багачко, так книжок, що вони їх виготовляли, все було ще мало, й через те вони були дуже дорогі. От за біблію треба було заплатити до 1000 червінців. А інші книжки, от хоч би твори великих грецьких та латинських письменників? Їх могли мати тільки царі, та ще могли вони зберігати ся в окремих бібліотеках, у яких їх звичайно привязувано на ланцюжках, щоб, бувало, який читач не надто не зацікавив ся, та щоб ненароком книжка до нього не привикла...

* * *

Так тягло ся до XV. століття. Просвіта була привілеєм багатих одиниць, бідні люди пропадали в безпросвітній темноті. Вирвати просвіту з рук привілейованих багатців вдало ся друкарській штуці, а власне її винахідникові, Німцеві Йоганнесові Гуттенбергові (1396—1468), що був родом із города Майнца.

Як так сьогодні придивити ся до друкарні, то здаєт ся, що в ній нічого незвичайного немає, що аж дивно, як люди так довго до друкарської штуки не додумали ся. Ще б пак? Складаєш букву до букви, от як учиш ся грамоти, та ще до того з рухомої азбуки, тай виходять слова, які загодно. Воно то так, але це сьогодні все так видаєт ся, коли вже все в

нас є, коли ми не думаємо над розвитком людської думки в протягу століть і не порівнюємо розвитку людства з розвитком нас самих од дитини до зрілого віку.

Сам Гуттенберг не одразу попав на думку вирізувати окремі букви та приставляти їх одна до другої, а мав він уже перед собою багато зразків та спроб. Та й на матеріал, із якого зараз роблять букви (черенки), не попав одразу Гуттенберг, а знов опирав ся на свійому винаході на тому, що було перед ним.

Отже яких двіста п'ятдесят літ перед Гуттенбергом були вже спроби друку. Були це насамперед звичайні наші печатки (стампільї), різьблені з дерева. Правда, вже в X. ст. Китайці вирізували на дереві свої букви,—дивлячись у дзеркало—намазували їх чорною фарбою, наклали на них папір і віддруковували те, що вирізали. Тільки ж ця штука до нас не дійшла в пору, і в Європі аж два століття пізніше до цього додумали ся.

Зразу ці печатки представляли тільки фігури до гральних карт, далі вибивано ними різні вискази з письма святого, а далі стали на цілих великих таблицях вирізувати цілі твори й відтискати їх. Це вже був друк, але він усе ще був дуже дорогий, бо треба було вирізувати стільки таблиць, скільки листків мала мати книжка. У старих документах записано, що н. пр. за таку одну біблію, надруковану з таких таблиць, один англійський великий пан (льорд) заплатив аж 1300 карбованців.

Гуттенберг усе це використав, тільки пішов далі. Він кожду букву вирізував із окрема й злучував їх у слова, а далі замінив дерево металем, бо ж деревляні букви були нетривалі, легко ламали ся, та через те друк виходив дуже поганим.

Звичайно вважають 1455. рік роком винаходу друкарської штуки бо того року появил ся біблія заходами Гуттенберга (друкувала ся цілих п'ять років—тепер розвиток друкар-

¹⁾ Од цього й назва: папір.

²⁾ Значи її гарбувати в городі Пергамон у Малій Азії—од цього й пергамін.

РЕВОЛЮЦІЯ В РОСІЇ.

Установчі Збори.

ПЕТЕРБУРГ, 24. травня. Тимчасове правительство видало цілий ряд указів, які мають за мету підготувати найскорше скликання Установчих зборів.

Між иньшим на 7. червня призначено перше засідання комісії, яка має випрацювати порядок виборів до Установчих Зборів.

Новий закон про волю віри.

Російська часопись „Реч“ подає в числі з 29. квітня с. ст., що нове міністерство внутрішніх справ виробило законопроект про перехід із одної віри у другу.

Згідно зі законопроектом полішення одної віри й перехід до другої не підлягає карам і переслідуванням, і разом із тим не повинно потягати за собою якінебудь невідповідні наслідки, чи особисті чи горожанські.

Приналежність до якоїнебудь віри, чи не-приналежність, залежить цілком від особи, яка дійшла до зрілого віку (20 років) й має право вибрати собі віру.

Хто із звичайних людей хоче кинути церкву, віру й церковну науку, тому не треба ні особливих на те у властей прохань, ні якихбудь заяв про те. Хто ж хоче покінчити правові зв'язки з церквою, чи вірою, щоб ніхто не мав права чинити ся, то повинен подати про це на письмі заяву мировому судді або його заступникові.

Тіж, що не дійшли ще приписаного віку, зазначають свої відносини до віри за згодою своїх батьків або опікунів.

Японія й Росія.

СТОКГОЛЬМ, 20 травня. Кореспондент „Утра Росії“ мав бесіду з японським послом в Петербурзі. Між иньшим він запитав посла чи має яку основу заява Леніна, що ніби то Росія, Франція та Англія мають тайний договір задля поділу Китаю. На це японський посол відповів, що він не може полемізувати (спорити) з провідником революціонерів.

На запит, чи зобов'язує Японію якийнебудь договір, виступити проти Росії, наколи би Росія захотіла завести сепаратний мир, відповів посол запитом зі свого боку, чи Росія думає заводити сепаратний мир?

На прямий запит, як ставить ся Японія до східного питання (під чим треба розуміти стремління Японії стати твердою ногою на сході, т.

зн. в Сибірі або Китаю. Ред.), посол відповів, що Японія поступить так, як постановлять це союзники.

Така відповідь японського посла дає багато до думання. (Ред.).

Комітет для закордонних справ.

Із Стокгольму подають під днем 24. травня, що нове російське правительств створило окремий комітет задля закордонних справ. У склад цього комітету ввійшли Терещенко, князь Львов, Керенський і Церетелі. За найблизчу свою задачу комітет вважає перемену дипломатичних заступників Росії в союзних державах.

Обов'язки Росії супроти Франції.

Французький президент міністрів, Рібо, у своїй промові на засіданні французького парламенту 22. травня заявив між иньшим, що виглядів на скорий мир зараз нема, що Франція не зрікаєть ся своїх заборочих воєнних цілей та відшкодовань, та що конечна ціль цієї війни для Франції є завоювання Ельзас-Льотарингії.

Рібо завважив, що, коли Росія виповнить свої обов'язки супроти Франції, то Франція не має чого боятися вести війну далі й Ельзас-Льотарингій прийде кінець-кінців до Франції. Які це обов'язки Росії супроти Франції—то про них находимо дещо в „Frankfurter Zeitung“.

Первісна причина,—пише Fr. Z.—задля якої Росія ввійшла в союз з Францією, мала оборонний характер, але французькі дипломати вже й тоді знали, задля чого цей союз, і правдиві провідники французької демократії робили всі можливі заходи, щоб відмовити царя Олександра III. не робити умови з „демократичною“ Францією. Через союз Росії з Францією Олександр III. не хотів вести війни з Німеччиною й при умові енергійно відкинув питання про Ельзас-Льотарингій. Навпаки—такою злукою він хотів оборонити Росію проти Англії, або якоїнебудь иньчої протиросійської спілки. Але французьке правительств цілої правди народові не сказало, й тому в французького народу витворила ся думка, що Росія, мовляв, допоможе Франції відвоювати Ельзас-Льотарингій. Коли Микола II. в 1896. році був у Парижі, то тоді тільки ясно побачив, що його союзники міркує втягнути Росію в заборочу війну задля своїх інтересів у Ельзас-Льотарингії. Не хочучи брати на себе відповідальності за майбутню французько-німецьку війну, він на мировій конференції в 1898. році, яку сам скликав, забалакав про цілість держав так, як вони є, й через те розвіяв рожеві надії Французів на поміч Росії в справі Ельзас-Льотарингії.

Від того часу відносини між Францією та Німеччиною ставали все гірші, й навіть була мала надія на цілковите зближення обох цих держав.

Та від часу, коли англійський король Едвард VII. забажав умішати ся до європейської політики на європейському континенті, Французи знов заворушили ся. В них вернули ся давні мрії про Ельзас-Льотарингій, й Франція доклала всіх сил до того, щоб використати злуку з Росією задля колишніх своїх цілей.

Це видно передусім із позичок для Росії. І коли позичка в дев'яносто років, яку Франція дала Росії, була ще призначена на піднесення російської господарки, то починаючи від 1905. року всі позички для Росії Франція виразно призначувала на поправу воєнної справи в Росії та будову стратегічних залізниць в західних її краях.

Наміри Франції за останні роки були відомі Росії, але в неї не було вже сили отрясти ся від її впливу. Та зрештою й імперіалістичні замахы самої Росії сходили ся із французькими, й тому план початкових офензив у цій війні був вироблений у спілці з російським, французьким та англійським генеральними штабами.

З промови Рібо робить деякі висновки також колишній президент французьких міністрів Клемансо, який досконально знає всі тайни французької політики.

Він називає Рібо, людиною зі зв'язаними руками, та досить недвозначно підносить гідку заграничну політику Франції, яку веде вона, й досі ще веде, якої боронив у своїй промові Рібо. Але ж Клемансо передусім незадоволений новим російським міністром закордонних справ, Терещенком, який очевидно, хоче розкрити цю політику.

Він зазиває Терещенка, аби не оголошував усіх умов, які колишнє царське правительств Росії поробило із закордоном, бо, каже Клемансо, таке оголошення умов неминуче потягнуло б за собою цілковитий розрив Росії з її союзниками.

Крім того Клемансо вважає такий мир, який хоче завести Терещенко, тепер неможливим. А що Терещенко своєю заявою про мирові цілі примушує, мовляв, і союзників до небажаного соромного миру й цим кидає на союзні держави підозріння, неначе б то вони мають окремі від Росії цілі в цій війні—то Клемансо жадає від Терещенка роз'яснення, що власне він хотів сказати цією заявою. Клемансо думає таким чином приневолити Терещенка зрештою заяви про умови миру, які некорисні для Франції.

Очевидно, демократична Росія, після думок Французів, повинна додержати слова, яке дала їм царська Росія й за всяку ціну вивоювати для Франції потрібний їй шматок землі, себ то Ельзас-Льотарингій.

ської справи дійшов до того, що це можна зробити за один день).¹⁾ Але це помилково, бо першою книгою, що її надрукував Гуттенберг, була латинська граматики Доната, яка появилася 1456. року.

За часів Гуттенберга, а й по його смерті, друкарська штука являла ся тайною, й його помічник Фуст, який позичав Гуттенбергові грошей на друкарню, казав робітникам присягати на хрест, що вони нікому не зрадять цієї тайни. Але ж із другого боку її вважали чортівською машиною не тільки в Московії, але й на заході. Самому Фустові довело ся в Парижі за друкарню навідати стіни тюрми, де його й постигла смерть.

Це було діло тих самих черців, що побоюались конкуренції—вони ж мали зарібок із книжок, та ще й може того, щоб не всі люди могли стати розумні! Друкарська штука попувала їм рахунки. За дешеві гроші могли дійти до просвіти всі люди, а не тільки вибрані!

Друкарська штука дуже скоро поширилася. Із Німеччини перенесла ся до Італії (1464), Голландії (1473), Іспанії (1474), Англії (1477), Данії (1482), Швеції (1483), на Чехію (1478), до Португалії (1484), до Польщі (1491)—а далі й на Білу Русь (1525), Москву (1564), на Україну (1574).

Перша українська—а власне церковнослов'янська друкована книжка появилася в 1491. р. у Кракові. Це був „Осьмогласник“, а надрукував його Німець Швайтпольд Фіоль. Друк там дуже ще невибагливий, слова неповідділювані, знаків перепинання немає. Куди вже краций друк т. зв. „Біблія руської“ (білорусько-української), що її видав у Празі між 1517—1519. р. Скорина. Слова там уже повідділювані, на поодиноких листках позазначувані сторінки й т. д.

Друга половина XVI. ст. і XVII. в.—це розквіт друкарської справи на Україні. Це був

час, коли Україна мусіла бороти ся за своє національне існування на всіх полях національного життя й усіма засобами: оружжям (козачина), школами, проповідями і друкованим словом.

Перед у цьому останньому ведуть міщанські церковні товариства, т. зв. брацтва, які повстають при церквах, і, розуміючи вагу науки, заводять усюди школи й друкарні. Найважливіше таке брацтво було у Львові т. зв. Ставропигійське, (було залежне просто від патріарха, який ніби то заткнув на брацтві свій хрест—по грецьки: ставрос). Це брацтво заснувало 1587. р. школу й друкарню при ній і ця друкарня зберегла ся по сьогодні. Це найстарша друкарня на цілій Україні.

Тільки ж треба сказати, що друкарні на Україну перейшли не з заходу, але, як воно не дивно, з Московщини. Перший московський друкарник, Іван Фіодоров, утікаючи перед фанатизмом московського міщанства, найшов захист у українських вельмож, зразу в Ходкевича в Заблудові недалеко Білостока (1568) а потім у кн. Острозького в Острозі на Волині, де й надрукував у 1581. р. першу славянську біблію. Перш заки прийти до Острога, Фіодоров перебрав ся був до Львова (1574), де оснував свою власну друкарню, яку опісля викупило від заставників ставропигійське львівське брацтво (гл. вище).

То так крім міщан про поширення друкарської штуки на Україні дбали ще й українські вельможі, що своїм коштом удержували при своїх дворах друкарні та оплачували друкарників.

Крім того до великого значіння дійшли й монастирські друкарні в XVII—XVIII. ст. Патріотичне українське духовенство зрозуміло вагу друкованого слова й, де тільки могло, основувало друкарні. З цього боку велику роль

відіграла друкарня Київсько-Печерської Лаври в XVII. і XVIII. ст. і Почаївська друкарня (уніатських черців) у XVIII. ст.

* * *

Що власні друкарні мали велике значіння в розвитку нашого національно-політичного руху на Україні в XIX. в., на це вказують видання Кулішевої друкарні в Петербурзі (1861. р.), але передусім друкарня „Наукового Товариства ім. Шевченка“ у Львові, заснованого заходами грошима російських і австрійських Українців.

Ця остання має в себе всі технічні здобутки останніх часів і випускає рік-річко сотки тисяч томів виключно української наукової й гарної літератури, шкільних підручників і т. д.

В розвитку друкарняного руху на Україні майбутній історик не мине мовчки і наших таборових друкарень, що дав нам у нашу розпорядимість „Союз Визволення України“. Не всі вони відповідають усім сучасним вимогам, деякі нагадують своєю будовою часи Гуттенберга (у Фрайштадті), але ж діло вони своє зробили, головню зробили своє діло наша республіканська друкарня. Хто не вірить, хай перегляне 99 чисел „Розсвіта“ й усенькі друки, що появили ся в нашій друкарні.

Зі ситим числом „Розсвіта“ мусимо крім редакції згадати добрим словом ще й друкарню та її робітників. Тяжкі обставини, в яких доводиться жити полоненим, не відібрали в них любови до їхнього діла й до рідної справи. Наші друкарські співробітники „Розсвіта“ вложили ціле своє вміння в наш „Розсвіт“, щоб разом із редакцією нести світло поміж темних наших братів. Чорна робота—найтяжча робота, а ту чорну роботу сповняли наші товариші здрукарні. Не позабуде наш табір тих своїх членів, тих складачів, метранпажів та машиністів, не забуде своїх тихих та скромних працівників і наша історія!

¹⁾ Тепер н. пр. у Америці за годину друкують до 100,000 примірників великої газети, зі 6 сторінками друку з якими 1,620,000 слів.

Український педагогічний зїзд у Києві.

Про український педагогічний зїзд у Києві подає „Кієвская Мисль“ з 19. (6) цвітня таке звітлення:

Вчора відкрито в Педагогічній Музею зїзд українських педагогів (учителів). Зїзд дуже численний. Не зважаючи на короткий реченець, в якому прийшло ся організувати зїзд, зібрало ся на перше заїданне коло 500 людей. Відкрив зїзд передсідатель українського Товариства поширення рідної просвіти І. Стещенко, що пропонував зібраним пошанувати пам'ять покійних борців за вільну українську національну школу „не злим, тихим словом“. Відспівано „Вічна пам'ять“.

Предсідателем зїзду вибрано приватного доцента Сушицького, товаришем предсідателя І. Стещенко, а секретарями: Дорошкевича, Левицького, Зерова, Іваницького.

Предсідатель зїзду, покликаючи ся на запити провінціального учительства, ставить завданням зїзду виробити основи для українізації (зукраїнення) передовсім народної школи, а потім вже по можливості середньої і висшої школи.

Потім предсідатель ставить пропозицію привитати присутного в салі першого українського попечителя київського округу М. Василенка. Зїзд горячо вітає попечителя. Оплески довго не замовкають. У своїй відповіді на привіти попечитель округу в українській мові заявляє, що такий горячий привіт кладе на нього певний обов'язок. З свого боку попечитель вітає перший свободний зїзд українських педагогів і закликає його до творчої праці, продуктивної революції. „Зїзд—каже Василенко—вийшов з народних кругів. Програму виробили українські громадські діячі, а не урядники. Треба на новім ґрунті, ґрунті братства й рівності народів будувати дуже відповідальну справу. Делікатна педагогічна (учительська) справа вимагає особливо обережного поступовання. На місце одної деспотії (самовлади) не можна поставити другої. Потрібний союз рівних. І меншість повинна бути забезпечена. Се повинно бути гаслом зїзду. Накінець попечитель просить педагогів вказати, як підійти до великої національної справи.“

На пропозицію предсідателя зїзд просить М. Василенка зайняти почесне місце в президії зїзду.

Виголошують дуже численні привіти: від Центральної Української Ради, Товариства поширення української просвіти, петроградського українського Благодійного Товариства, подільської губернської земської управи й подільської „Просвіти“, київської „Просвіти“, волинського учительського зїзду, курських російських учителів, прилуцької „Просвіти“ й прилуцької філії місцевого педагогічного товариства, катеринославської „Просвіти“, одеських учителів і слухачів Миколаївського учительського інституту, українського духовенства (св. П. Погорилко), галицьких учителів з міста Чорткова (які „дивним дивом“ не опинили ся в царських тюрмах), томських Українців, Союзу Українців автономістів федералістів (С. Русова), черкаських учителів, кам'янець-подільської городської управи, учителів уманського повіту, бердичівської „Просвіти“, чигиринської земської управи, золотонішських учителів, Т. Лубенця, харківських учителів, переяславської „Просвіти“, миколаївської „Просвіти“, Товариства допомоги учителів київської губернії, учителів з міста Зінкова, українських соціал-революціонерів, української студентської Ради, юнкерів з Чугуїва, лубенського громадянського комітету, центральної української кооперативи. Вислухано телеграми від народного учителя Максимчука з армії й від тернопільських українських учителів.

З усіх привітів особливо вибивав ся виступ проф. М. Грушевського, що викликав бурю оплесків і привіт від Українського Воєнного Клубу. Промова представника клубу офіцера Міхновського про те, що український солдат вітає українського учителя і готов боронити його, викликає сильне враження на аудиторію (слухачів). Не менше горячовідкликує ся зїзд на пропозицію І. Стещенко привитати представника київської губернської земської управи, відомого українського педагога В. Прокоповича, що був жертвою старого режиму в боротьбі за українську національну школу. В. Прокопович відповідаючи на привіт, заявляє, що його усунули зі старої школи за виступ на всеросійському педагогічному зїзді, де він говорив від імені зорганізованого українського учительства, тому був одним з багатьох, які терпіли за українську справу.

По привітах зїзд приймає пропозицію предсідателя, щоби вислати телеграму міністро-

ві народної просвіти А. Мануйлову. Горячу дискусію викликає питання про те, в якій мові треба вислати телеграму. Більшістю 175 проти 170 голосів ухвалено вислати телеграму в українській мові. Телеграма такого змісту:

„Перший всеукраїнський зїзд учителів низшої, середньої і висшої школи, скликаний у Києві, посилав привіт вам й у вашій особі всьому тимчасовому правительству. Зїзд, приступаючи до розроблення питань, зв'язаних з українізацією всіх типів шкіл на Україні, заявляє, що в своїм свободнім краю українське учительство, скидаючи з народів кайдани репресії (утиску) старого режиму (правління) всіми доступними засобами буде хоронити культурних прав тих народностей, які творять меншість на території (землях) України. Заразом зїзд висловлює переконання, що тимчасове правительство забезпечить усі права українського народу на його культурний, політичний і економічний розвиток. Українське учительство вважає своїм обов'язком підтримувати всі розпорядки тимчасового правительства, наскільки вони торкають ся укріплення й розвитку завоюваної народом волі та задоволення всіх потреб українського народу, можливого тільки на основах територіально-національної автономії“.

Вислухано таких рефератів (викладів) спільного засідання:

- 1) Про українську самоосвіту—Пугача.
- 2) Метод (спосіб) зукраїнення народної школи різних типів—Ковалькова.
- 3) Закон Божий у школі—о. Погорилка.
- 4) Про складання кадрів учителів—Дурдуковського.

По дискусії зїзд прийняв такі резолюції (ухвали):

Всеукраїнський педагогічний зїзд вважає необхідним:

- 1) Заснування головної української шкільної ради для організації народної просвіти на Україні. Виготовити проєкт ради і здійснити її організацію поручить ся Українській Центральній Раді.
- 2) Поставити до повітових і губернських земств і городів України домагання утворення українських бібліотек для учителів, шкіл і народу.
- 3) Зорганізувати педагогічні (учительські) курси для підготовки учителів початкових шкіл і курси для підготовки інструкторів і лекторів у повітових і губернських городах.
- 4) Зукраїнізувати від осені с. р. учительські семінарії і інститути України.
- 5) Завести при університеті й курсах при наукових округах катедри української мови й українознавства для підготовки учителів середніх шкіл.
- 6) Вести виклад закону божого в українських народних школах в українській мові.
- 7) Духовна школа на Україні повинна бути українською.

Дальше „Кієвская мысль“ з дня 20. (7.) цвітня доносить про зїзд ось що:

Вчора скінчив ся перший свободний український педагогічний зїзд. По засіданнях окремих секцій (середньої, висшої і низшої школи), де прочитано ряд рефератів, спільні збори прийняли отсі резолюції (крім поданих вище).

Резолюції в справі висшої школи:

- 1) Не ухвалюючи наперед, як зложить ся наука у висших школах на Україні, в якій мірі будуть потрібні висші школи мішаної що до мови науки, або окремі школи з рідною мовою науки, необхідно зараз звернути ся до українських учительських робітників у висших школах, що живуть поза територією України, прокладаючи їм негайно перенести свої виклади на Україну.

- 2) Звернути ся до тих професорів й учителів висших шкіл на Україні, що опановують українську мову, зі закликом зараз перейти в своїх лекціях до цієї мови, або бодай відкривати паралельні (рівнобіжні) курси в цій мові.

- 3) Просити Центральну Українську Раду звернути ся до міністра народної просвіти і до висших шкіл на Україні з тим, щоби вони всякими способами облегчили читання викладів в українській мові.

- 4) Для здійснення тих резолюцій заснувати зараз секцію (відділ) висшої школи при Українським Науковим Товаристві у Києві.

- 5) Просити Центральну Українську Раду прийняти під увагу бажання оснований шкільної секції, поки не оснований шкільної всеукраїнської ради, і для її забезпечення добивати ся підтримки від правительства й місцевої самоуправи для підготовки професорських сил, приготування українських курсів, утворення паралельних катедр з викладами на українській мові.

- 6) В інтересах розвитку українознавства конче потрібні основання або реорганізація (перестройка) публичних бібліотек у більших центрах України, даючи в них центральне місце укра-

їнській літературі й українознавству, перенесенне на Україну архівних українських матеріалів з інших архівів і концертация (зібрати до купи) їх у національній архіві України, перенесення і упорядкування в національній музею України предметів української старовини, які вивезено в різні державні й публичні музеї поза Україною.

- 7) Зїзд вітає намір Українського Наукового Товариства приступити до організації Академії Наук, як необхідного органу для розвитку українознавства, загалом науки в українській мові.

- 8) Зїзд постановляє, що крім тих 4 катедр, які задумало правительство завести у висших школах на Україні, себто історії України, літератури, мови та права, зараз потрібно від 1917/18 академічного року утворити ще 3 катедри: історії української етнографії (народопису) з оглядом народної поезії, географії та штуки.

Резолюції в справі середньої школи:

- 1) Українські середні школи повинні бути основані в найближчій часі;

- 2) удержувати їх треба засобами держави (казни);

- 3) в першу чергу треба відкривати гімназії;

- 4) середня школа повинна бути з коедукційною (спільною для хлопців і дівчат) наукою;

- 5) основувати всі середні школи не тільки по більших містах, але й по селах, а де населення цілком українське, українізувати й старі школи;

- 6) професійні школи відкриває ся по можливості;

- 7) наука української мови історії і літератури обов'язкова в усіх школах на Україні;

- 8) в тих школах, де учеників в більшості Українців, в приготуванні і в 1-й класі наука зовсім українська, в інших класах український виклад тільки мови й предметів українознавства, але по двох роках в усіх тих школах наука зовсім українська;

- 9) при українських гімназіях творять ся російські паралелі там, де того вимагає значна меншість великорусів;

- 10) там, де покажеть ся значна меншість українських дітей, забезпечує ся виклад української мови;

- 11) укладаючи підручники, треба вийти в порозуміння що до термінології (уживання слів) з Галичанами, щоб установити її єдність для всієї України;

- 12) всі педагогічні інститути, курси, школи й класи треба зукраїнізувати зовсім зараз, заводячи українознавство;

- 13) у висших школах, що випускають учителів, невідложно засновують ся катедри українознавства;

- 14) зїзд, сподіваючи ся негайної організації центральної української Шкільної Ради, просить її скликати можливо скорше новий зїзд українських учителів і громадянських діячів для обговорення основ і плану утворення національно-демократичної школи на Україні.

Резолюції в справі низшої школи:

- 1) Для розвитку української національної школи й поправки буття учителя зїзд вважає необхідним тепер вже організувати філії всеукраїнського шкільного товариства.

- 2) Зїзд вважає необхідним заснувати український педагогічний журнал.

- 3) Треба конче видати новими виданнями в потрібній кількості ті підручники для народної школи, які є вже. Перегляд підручників й уклад нових повірити існуючим предметним комісіям при товаристві шкільної освіти.

- 4) Вибір підручника, а також методу (способу) викладу лишає ся до волі учителя.

- 5) В педагогічних інтересах, а також збогачення літературної мови треба конче перший рік науки вести на основі підручників приложених до діалектичних й інших окремішностей в даній місцевості й тільки від другого року повинен бути ступеневий перехід до підручників написаних спільною літературною загальною мовою. Українізацію однокласових шкіл треба здійснити від початку нового шкільного року. Російську мову як предмет науки треба викладати від третього року науки.

- 6) У висших початкових школах українізацію треба перевести що до мови, викладу ступнево, відповідно до педагогічного такту. Виклад української мови й літератури, історії, географії й етнографії України, повинен бути в усіх школах цього типу.

- 7) В дво-класових сільських школах, в першій класі від нового року, повинна бути переведена повна українізація, в другій класі заводять ся вище названі предмети українознавства як обов'язкові.

- 8) При українізації початкових шкіл усіх типів треба зберігати крім того забезпечення

прав меншості національних груп України.

9) Для забезпечення кращого поставлення справи народньої освіти на Україні з'їзд уважав необхідним, аби особи, що досі займали педагогічні обов'язки, а не були педагогами, тільки були шкідливими дійсно для народньої освіти України кар'єровичами—були негайно усунені від обов'язків, які сповняють, і замінені іншими особами.

10) Горячі дискусії викликали піднесення одним з учасників з'їзду питання провідкликання з армії популярних серед народу учителів у заміну за чини поліції і жандармерії, які відсилають ся до армії, але з огляду на загальнодержавну властивість і політичний такт більшості з'їзду висловила ся негативно (заперечуючо) до піднесеного питання, не ухваливши ніякої резолюції.

Цікаві та найживіші дискусії викликали питання про усунення ворогів шкільної української справи з їх місць, про науку російської мови і божого закону в початковій школі та про українізацію середньої школи.

Щодо першого питання, найцікавіший виступ д. Лещенка. Бесідник закликав авдиторію (слухачів) в питанні про усунення небажаного елемента з педагогічного поля не йти старими шляхами. Зокрема що торкається відношення до „юго-руссів“ в педагогії, які організують ся в Києві, Лещенко радив: „Підождемо на діла, а тоді будемо видавати свою думку про них. Не треба робити їх героями своїми необережними виступами. Не треба вносити в чисту справу нечисті засоби. Як зараз піти шляхом усунення, ренегати потягнуть за собою помірковані елементи, які хитають ся“.

В обороні викладання російської мови (від 3 року) в початковій школі, висловлювало ся кілька бесідників. Особливо цікаві були промови д. Левицького (директора таганрогської комерційної школи) і інших. Д. Левицький настоював за необхідністю полишення російської мови у початковій школі, виходячи з практичних засад (необхідність знання російської мови для українських робітничих мас при роботі в неукраїнських губерніях), політичних (наприклад федеративних злучених держав, де в школах усіх держав вчать загальної державної мови) і літературних. Особливо цікаві останні погляди автора на російську літературу, що виховала під ідейним оглядом цілі покоління Українців, що помогла виробленню їх громадських ідеалів, така богата й велика, що її треба читати в оригіналі, а не в перекладі. Тим бесідник зовсім не хоче зменшити значіння української літератури. Відповідь противної сторони (Галичанин учитель Хомик) опирала ся головню на тім, що творячи права державності для української мови, не можна принципіально полишати російської мови в початковій школі. Резолюцію за полишенням російської мови в початковій школі прийняла величезна більшість.

Питання про полишення божого закону в початковій школі як обов'язкового предмету по довгих дебатах вкінці знято з денного порядку, аж до часу порішення питання загалом про нову програму початкової школи, обговорення котрої з'їзд відложив на будучий час.

Пропозицію (предложення) викликала питання про українізацію середньої школи. Один з учителів висловив програму в тім змісті, щоб з'їзд висловлюючи ся за обов'язковою українізацією середньої школи, мав на оці тільки школи удержувані засобами казни, а не приватні. Такої поправки не поставлено під голосування.

Перед закриттям з'їзду вислухано знов нові привіти які наспіли, промову І. Огієнка, який запропонував привіт товаришам учителям в стрілецьких ровах, і виступ представника петроградської Ради салдатських депутатів (Українець, внука Тараса Шевченка). Остання блискачка й краснорічлива промова про боротьбу в дні революції петроградських українських салдатів, викликала бурю оплесків.

З'їзд закрито по кінцевій промові председателя, котрий висловив свою радість, що справу рідної української школи, яку поволі підготовляли давні покоління, взяли тепер в руки повні сил молоді українські діячі. Заки розійшли ся, члени з'їзду відспівали „Заповіт“ Шевченка і „вічна пам'ять“ товаришам, що впали в боротьбі за волю. („Діло“).

Процес Фрідріха Адлера.

Ми обіцяли в попередньому числі „Розсвіт“ подати нашим читачам короткий огляд розправи проти д-ра Фрідріха Адлера. З огляду на об'ємність матеріалу розправи ми можемо в нашій часописі подати з неї тільки що найважливіше. Передусім подамо в цілому об'єм промову Ф. Адлера, яка творить немов осередок цілої розправи. Пропустимо тільки

такі річі, які для пересічного читача не будуть цікаві. Ред.

Розправа почала ся 18. травня в годині 1/10. рано. Суд складав ся зі шістьох суддів, що творили сенат. Після закону, обжалованого повинен судити суд присяжних, але ж під час війни його в Австрії немає, тому Адлера судив окремий суд. Головою суда був заступник президента краєвого суда Др. Гайдт, обороняв обжалованого Др. Т. Гарнер і Др. З. Поппер. В салі й на галерії було багато публіки.

Після того, як Др. Фрідріх Адлер подав, хто він такий, коли родив ся, де вчив ся й т. д., забрав слово оборонець Др. Гарнер і поставив внесення, щоби цей окремий суд не вів розправи, щоби оголосив себе некомпетентним (що не має права) і віддав справу процесу судові присяжних, який одинокий має право розбирати справу.

Суд перервав задля наради розправу а потім того голова суда заявив, що суд внесення оборонця прийняти не може тому, що суд вважає себе компетентним вести розправу. Хоч заповинок при помочі § 14 *), яке на час війни зносить суди присяжних, має провізоричну (тимчасову) законну силу, але ж усе таки він є законом, і суд не має права розбирати, чи він законний, чи ні.

Далі відчитано акт обжаловання (подаємо в скороченню)

Акт обжаловання.

Ц. К. прокуратура у Відні обжаловує Д-ра Фрідріха Адлера (вроджений 9. липня 1879 р. у Відні, туди приналежний, не належить до жадної віри, жонатий, письменник, живе у Відні) за те, що Др. Ф. Адлер у підступний спосіб 21. жовтня 1916 р. у Відні вистрілив чотири рази з револьвера на Дра Карла графа Штірка, що наслідком цього вчинку наступила смерть графа Штірка. Через це Др. Ф. Адлер винний злочину підступного убивства на основі (тут вичислює ся параграфи закону).

Мотиви:

Австрійський президент міністрів Др. Карло граф Штірк впав 21. жовтня 1916 р. жертвою замаху (покушенія).

Після переведення вступного слідства подія відіграла ся менш більш так: Д-р Фрідріх Адлер знав, що президент міністрів обідає все в гостинниці „Майсель“. У п'ятницю, 20. жовтня рішив ся Адлер виконати свій план, щоби вбити графа Штірка. Він убрал у суботу рано таке убрання, яке в гостинниці не надто падало в очі. Заки покинув своє мешкання (квартиру), забрав зі собою бровнінг, який був набитий шістьма набоями. На протязі передполудня позалагоджував свої справи в секретаріаті соціал-демократичної партії й повідомив телефоном свою матір, що сьогодні обідати дома не буде. Десять коло першої години зайняв трамваєм до гостинниці „Майсель“. Опісля ввійшов до їдальні на першій поверху (етажі), де як того й сподівався, побачив графа Штірка.

Адлер сів коло того стола, який стояв найближче до президента міністрів. Сказав подати собі обід, зів його та дожидав пригожої хвилини, щоби виконати свій замір. Прошло яких п'ять чвертин години до вчинку. Адлер ждав так довго тому, бо за сусіднім столом сиділа паня, якої він не хотів виставити на небезпеку. Він порішив ждати того часу, поки президент міністрів буде переходити попри нього. Однак до графа Штірка присіли ще граф Тогенбург і барон Еренталь, так що Адлерові довело ся довші ждати, ніж як він того сподівався. У годині 1/3 паня із сусіднього стола пішла собі геть і Адлер міг приступити до задуманого плану. Він уже наперед приготував у кишені револьвер задля вистрілу. Тоді він підніс ся з місця присіпшеним кроком приблизив ся до стола, за яким сидів президент міністрів, і швидко чотири рази раз-по-разу стрілив у голову графові Штіркові.

Замах удав ся і президент міністрів згинув на місці. Адлер пробував відійти геть, але його притримано й віддано у руки поліції.

Обжалований заперечив перед слідчим судією, немов би він „оборонював ся“. Він ніколи не вважав карного суду як він висказав ся, правною інституцією, а тільки насильним заєбом задля пануючих, які й користують ся ним задля утиску народу. З пояснень Фрідріха Адлера виходить, що він уже від 1915. року носив ся з думкою вбити Штірка.

Особи, на яких він мав виконати замах міняли ся протязом часу. Аж у другій половині 1916. року порішив Др. Адлер, що найвідповіднішим предметом його заміру являється ся пре-

зидент міністрів, через те й він поклав собі 20. жовтня його убити. В нього грав велику роль й психологічний (духовний) настрій, бо граф Штірк заборонив збори, які міщанські партії скликували на 23. жовтня. Адлер думав, що він мусить використати цей момент, щоби в широкіх колах громадянства його вчинок як слід зрозуміли.

Адлер уважав убивство президента міністрів демонстрацією, яка би мала показати цілому світові сучасні порядки у Австрії. Він мав на думці всі ті обмеження і насильні заходи, які треба було завести з огляду на війну та брак парламентарного життя в Австрії. Крім того він хотів своїм учинком указати австрійській соціал-демократичній партії на її трусливість, тому що вона залишила всяке поборюване цих виїмкових заповиноків. В кінці мав його вчинок послужити застереженням для тих, що мають власть у Австрії й інших державах, щоби вони здержували ся від таких надуживань.

Фрідріх Адлер заперечує, немов би він був анархістом (що хоче безладдя). Його погляди ріжняться ся від поглядів анархістів, які кажуть убивати немилых їм керманів держави серед якихнебудь обставин. Адлер відкидає цей засіб боротьби тоді, як держава впорядкована, коли ж ні, так по його думці цей учинок моральний.

Адлер замолоду обертася в кругах, які заступали такі самі погляди. Він жив, скінчивши гімназію, головню у Швейцарії і там сховався з революціонерами ріжних відтінків із ріжних держав—і під впливом тих людей склала ся в нього така думка. Вернувши до Австрії, він закинув план стати професором політехники, посвятив ся цілковито робітничому рухові в Австрії і став секретарем німецької соціал-демократичної партії. У часах мира Адлер у своїй діяльності держав ся засад своєї партії. Але коли вибухла війна, то в нього повстала велика зміна в поглядах. Те, що принесла зі собою війна, огрічувало дуже Адлера, і він нападав усе на своїх партійних товаришів, щоби вони зняли яке небудь становище супроти тих порядків, які панували в Австрії. Однак зрозуміння в своїх партійних товаришів він не знаходив і тому почував, що, немов не належить до партії. Ріжниця в поглядах між ним і його партійними товаришами, що до діяльності партії росла чим раз більше так, що на зборах партії ввечер перед учинком, його навіть стрінув закид, що він шкодить партії. То так обжалований зрозумів, що скінчив свою політичну кар'єру. Однак щоби не вважати себе переможеним, він рішив на той одчайний крок, який уважав за політичне героїство, тим більш що додумав ся до того, що дальше його життя не має вартости. Такі погляди могли бути викликати сумнів, чи Адлер загалом хворий, але ж лікарські оглядини визнали його здоровим.

Переслухання Фрідріха Адлера.

На зазив голови суда Адлер виступив перед трибуну, щоби сказати все те, що має в свою оборону. Адлер порівняв свій учинок із учинком кожного офіцера, який убивав на війні, або дає приказ убивати й тільки настільки признав себе винним. Далі говорив він менш-більш так:

„Я перш усього приневолений виступити проти казки, яка витворила ся коло моєї особи. Я знав уже з самого початку, що скажучи, що я поповнив учинок у непригаманім (невмняємом) стані. Я мусів бути приготуванний на те, що ціла преса буде писати, що це вчинок божевільного, і все населення зрештою вдоволене режимом графа Штірка. Я також був приготуванний на те, що преса правительствених соціалістів у Австрії й Німеччині схоче покінчити зі мною, як із якимось, що стратив розум. І в дійсности, коли мені принесено берлінський „Vorwärts“ (соціал-демократична часопись. Ред.), що в заголовку опису мого вчинку поставлено: „Вчинок божевільного“. Стаття була так уложена, щоби була приємною не робітникам, а правительству. Само собою, я був приготуванний і на те, що і „Arbeiter Zeitung“ (віденська соціал-демократична часопись. Ред.) буде пробувати так представляти всі психологічні моменти, немов би я не зовсім був при розумі.

Становище змінило ся цілком, коли по вісьмох днях прийшло нове правительство. І коли приглянемо ся тому звороті, який наступив, і тому, що писало ся за правительством Штірка тоді й 8 днів опісля, то побачимо страшну ріжницю. Це вказує на те, що суспільність і преса потрохи зрозуміли, що хто не годиться з австрійськими відносинами—той ще не божевільний.

Я мусів у слідчому гарешті зводити сильну боротьбу, щоби докзати, що я відповідаю за свої вчинки. Я не міг здержати свого обо-

*) § 14 в Австрії має таку саму силу, як у Росії стаття 87.

ронця, щоби він не зажадав свідомства від лікарів, що я вповні можу відповідати за свої вчинки. Я знав, що цього оминати мені не можна, й я дав свою згоду, щоби лікарі виставили мені свідомство, що я безпечно відповідальний за свої вчинки. Із цього я вдовольний, що стою тепер тут із таким свідомством. Але я не сумніваюся, що мій шановний оборонець буде пробувати говорити про це, тому я хочу з гори заявити, що я не перебираю відповідальності за те, що скаже тут мій оборонець. Обов'язок оборонця зберегти своє тіло, а мій обов'язок заступатися за моїми переконаннями, які мені далеко дорожчі, ніж життя, чи в Австрії повісять під час війни одного чоловіка більше. Для мене це важніше, ніж те, про що старається мій оборонець. Тому я хотів би з гори зазначити, що я вчиню поповнив не в стані божовідля, а в повній розвазі. Я над ним роздумував півтора року на всі боки і спинався над усіма його наслідками. Отже це не вчинок одної хвилини, але вчинок цілком обдуманий. Я виконав вчинок у тій свідомості, що тим покінчилося моє життя. Коли я (в жовтні тамтого року, ввійшов у цей дім, то я був переконаний, що живим я його більше не покину. Я був певен, що серед тодішньої політичної ситуації (положення) для мене може бути тільки один кінець, і що суд, який буде мене судити, може винести тільки один присуд—а це кара смерті через повішення. І тому я, будучи переконаний, як що тільки ви почувате що про мене, що я не скажу й словечка, на те щоби відвести вас від присуду, який можете видати ви—виїмковий суд. Я, що правда, переконаний у тому, що як би в цій салі, яка тільки своєю назвою нагадує правну інституцію, засідали на лаві присяжні, то може я міг би звідця вийти з іншим присудом. Я цілком не перецінюю судів присяжних, але я все таки вважаю можливим, що ті люди, які судять по своїй совісті, могли б виразити свою свідомість права—а тимчасом витут настановлені не на те, щоби судити по совісті, а тільки на основі холодної букви закону. То так я не хочу себе нічим дурити й не хочу пробувати захитати цей присуд, я хочу тільки все зробити, щоби вяснити, що ніякого присуду не може бути.

Тепер я хотів би звернути увагу на ті стилістичні вправи (спосіб висказувати свої думки) прокураторії, яку нам тут прочитали як акт обжалування. Коли мені це прочитали вперше в падолисті, то я мусів просто розсміятися в тому місці, де каже, що „убивство як політичний засіб мусять усі моральні люди відкинути, бо воно в упорядкованій державі не може бути предметом дискусії“. Я цілковито годжуся з прокуратором, що в упорядкованій державі убивство не може служити засобом політичної боротьби.

Але тут треба вирішити питання, чи ми живемо в упорядкованій державі. І тут справа набирає цілком іншого характеру. Я не хочу доторкатися питання, чи ті, що в нас панують, моральні люди (благонравні) боце є присуд моралі, але я хочу наглядно розібрати питання, чи ми знаходимося в упорядкованій державі. А висновок із цього питання буде такий, що я мав право вжити вбивства як політичного засобу боротьби. Мені не сила розмалювати тут образ того непорядку, який панує в Австрії. Я це зроблю пізніше, тоді, коли доторкнуся питання ладу, при обговоренні парламентарної справи. Тепер я хочу навести свою бесіду до слів свого оборонця та піднести те, що усунуло мене й мій учинок“.

Адлер розказує далі, які насильства робили поодинокі австрійські правительства над своїми народами, касуючи конституцію. Для цього він подає історичний огляд політичного життя в Австрії й представляє це питання як боротьбу демократії з абсолютизмом. Найбільшим оборонцем абсолютизму від Метерніха, який завів рабського духа в Австрії, був по думці Адлера граф Штірк. Він зараз по виповідженню війни Сербії зірвав із конституцією, скасував суди присяжних і правив без парламенту, при допомозі § 14. Цим граф Штірк хотів доказати, що в Австрії нема горожан, а тільки піддані, і що конституція Австрії не представляє для Штірка нічого більше, як свисток паперу, який можна знищити.

(Кінець буде).

Раштат 28. травня.

Останні два місяці в житті Європи значуються не звичайні цілковиті події, які нагадують собою епоху великих змін після 1848 р. Можна сказати, що після довгої павзи, яка почалася ще перед війною, а під час війни зробилася не звичайно великою та, здавалося, постійною, на внутрішніх фронтах державно-

політичного життя стала помічати ся жива діяльність різнородних сил.

Війна—правда—ще концентрує (збирає до середини) біля себе думки, а головню духові й матеріальні сили народів, але рівночасно можна помітити, що людство починає все більше й більше втомлюватися війною, що кривава купіль дійшла до тої своєї найвищої точки, коли їй лишається ся зникнути, або зробити ся хронічним (що безнастанно тягнеться), явищем. Останнє, розуміється, не можливо, й тому ми не полимаємо ся, коли скажемо, що ми стоїмо перед закінченням війни. Правда, що ті, які хотять за всяку ціну продовжувати війну, збирають усі сили задля того, щоби піддержати вогнище війни, яке вже починає тухнути. Але треба думати, що ця спроба прихильників війни ні до чого не приведе. Під масою матеріалу вогонь не розгорить ся, а тільки затухне.

Таким чином ні виступлення Америки й південно-американських республік, ні можливе приєднання до війни Китаю, не буде могли протягнути війни на довгий час, бо війна завмірає тому, що ослаблюються й втрачають силу її внутрішні джерела.

На це вказує нам багато признаков. Одною з найважливіших серед них—є той інтерес до суспільних, політичних та інших питань внутрішнього життя, який зараз охоплює все більшу частину людства.

На внутрішній фронт починає стягати ся центр (осередок) інтересів народів, значить, для назверхнього фронту, для окопів у полі, лишається ся менше інтересу, менше сили й думок. Таким чином відходить од назверхнього фронту в полі жива сила, яка годувала його своїм потом і кровю, своїми нервами. Відходить для того, щоби віддати свої сили на реорганізацію (перебудову) внутрішнього життя, на боротьбу на внутрішньому фронті.

Ще не закінчена назверхня війна, але вже мобілізують ся сили там, де може розпочати ся боротьба. Ми бачимо, як обидві ворожі сили, які можуть стрінутися на внутрішньому фронті, лагодять зброю для наступів і оборони.

Правлячі групи, класи й верстви всіх воюючих держав без виїмку, очевидно, не почувають у собі настільки сили, щоби повести наступ, і тому готовлять ся переважно задля оборони. Вони задумують створити такий стан суспільно-політичного життя в середині держави, при якому було би як мога найменше причин для незадоволення. Отже найбільше грізачі несправедливості сучасних політичних та часті суспільних відносин у державах усувають ся вже тепер заздалегіть, а крім того ще й проводять ся реформи, які мають поробити уступки на найбільш небезпечних позиціях. Загально кажучи, правительства, почуваючи зріст демократичних сил та можливість сильного напору, стараються ся усунути з дороги всі перепони, щоби не збільшувати ними завзятості тих, що атакують.

Це дійсно являється ся внутрішнім змістом тої славутної зміни орієнтації (поглядів) на внутрішню політику, про яку зараз балакають майже всі правительства.

Почала ся ця зміна внутрішньої політики, нова орієнтація, в Росії. Тільки ж там це почало ся не зверху, а з долини, довело до явної суперечки з правительством, яке все ще держало ся старої орієнтації, і нарешті дійшло до революції. Можливо, що революції правительство бажало більше, ніж ліберали, але воно помилило ся в своїх рахунках, і замість того, щоби задумати повстання, на що воно безумовно надіяло ся, правительство само впало.

По революції прийшла така зміна внутрішніх політичних відносин у Росії, яка мусіла вплинути й на зміну політичних умов у інших держав. Демократія всіх країв почула за собою більшу силу й розуміється, сильніше піднесла свій голос. Правительство побачило себе перед необхідністю міняти свої „орієнтації“.

Австрія, яка не скликувала парламенту на протягу трох років, скликає його і вносить цілий ряд законопроектів.

Оживляється ся демократичний рух на Угорщині. Правительство пробує заспокоїти його частинними уступками, але це вже не задовольняє демократії; вона йде далеко далі, жадає забезпечити за собою можливість дальшого наступу й тому виставляє своїм гаслом: загальне виборче право. Граф Тіса, президент міністрів угорського правительства, який нізачо не хоче згодити ся на таку реформу, нарешті йде в відставку.

Щось цілком дивне творить ся в Румунії. Тут уже не зміна „орієнтації“, але ціла революція. Тільки це революція зверху, і в одній революціонер виступає, як це не дивно, сам румунський король. Явище, розуміється, не звичайно цікаве, бо ще досі ніхто ніколи не бачив коронованого революціонера. Але це так,

бо, як чуємо, король Фердинанд приказав скликати румунські Установчі Збори, які мусять скласти нову демократичну конституцію для Румунії, поконфіскувати землю, й на першу чергу в самого короля.

В Пруссії розроблюється ся проект нової конституції; там має бути заведене загальне, тайне, безпосереднє й рівне виборче право.

Навіть найдемократичніша, та „ультра“ (занадто) конституційна Англія мусить увійти на шлях нової „орієнтації“. Останні вістки з Лондону кажуть про те, що парламент ухвалив новий виборчий закон, який забезпечує виборчі права майже всьому населенню Англії, бо навіть і жінки повинні одержати право голосування.

Але на цьому не кінець. Нові свіжі струї, які безумовно принесла зі собою російська революція, проникають у затхле повітря національних відносин англійської держави. Нарешті приходить на порядок денний розв'язання ірландського питання. Долю Ірландії передають у її власні руки. Індії обіцяють реформи, зміну відносин до Англії.

Коли приглянути ся до життя інших держав, навіть нейтральних, то теж можна побачити всі признаки зросту демократії, і в зв'язку з цим певні зміни в поглядах на внутрішню політику в правительствах.

І так по цілому внутрішньому фронтові, на всіх пунктах його, від сходу на захід, від Великого до Атлантського Океану, йде мобілізація демократії та спільне підготування оборонних позицій.

Чи дійде до явної боротьби, де, в яких державах скоріш, які наслідки ця боротьба принесе, про це ми побалакаємо при нагоді іншим разом.

Тепер нам важно відмітити спеціальну роллю, яку відіграє зараз Росія в цій загально-демократичній руху.

Смішно було би думати, що виключно російська революція є причиною тої демократизації життя на заході, яка зараз крок за кроком увиходить у життя. Так само не можна починати історії сучасного демократичного руху на заході від моменту російської революції.

Той і другий рух мають свою довгу й важку історію, але нема сумніву, що російська революція зміцнила сили демократії й ослабила відпорну силу другої сторони. Більш того—вона відіграла роллю тої основи, яка збудила більший інтерес серед суспільства до внутрішнього життя своєї держави.

Але цим іще не вичерпується її загальне значіння.

В дійсності зараз Росія виявляє зі себе лабораторію (будинку, де роблять досвіди над усіма науковими винаходами) модерної науки про державу й суспільство. Все те, що створила найновіша наука на полі державного ладу, суспільних відносин, національного питання і т. п., переходить тут до спроби. Переводять ся досвіди з такими річами, як повна еманципація (визволення) жінок, річ, про яку до останніх днів тільки так собі балакали ся, далі—демократизація війська, свобода віри, восьмигодинний робітничий день, як загальне правило, далі на порядок ставить ся національне питання і т. п.

Як досвідне поле, на якому роблять ся й будуть на далі робити ся досвіди з усіма спробами, розв'язання питань державного ладу, суспільних відносин і т. п., російська революція буде все допомагати широкій демократизації життя й поза межами Росії.

В такому становищі створюється ся змога розв'язати питання сучасної війни. Лише що тепер прийшов момент, коли всі ті питання, задля розв'язання яких ніби то розпочато війну, можуть розв'язатися ся в межах кожної держави шляхом еволюції (розвиток сам по собі), у процесі мирної будови на демократичних підвалинах.

Більшість держав уже стала на цей шлях, і чим скоріше скінчиться ся війна, чим скоріш народам буде змога звернути всю свою увагу й силу на внутрішнє життя, тим скоріше піде цей поступінний процес мирного розв'язання всіх питань, отже й національного.

РІЖНІ ВІСТІ.

РОСИЙСЬКА „РАДА РОБІТНИКІВ І САЛДАТІВ“ У СПРАВІ ДР. АДЛЕРА.

ПЕТЕРБУРГ, 23. травня. „Викональний комітет „Ради робітників і салдатів“ постановив звернути ся телеграфічно до міжнародного соціалістичного бюро й до соціалдемократичних організацій усіх країв, особливо до австрійської соціалдемократії зі зазивом поробити всі заходи, щоби не допустити до страчення Др. Фрідріха Адлера.

Темнота селян у Росії.

Російська часопись „Реч“ із 14. квітня с. ст. подає один із тисячі подібних прикладів, як російські селяни розуміють свободу, оголошену теперішнім правительством.

Вотяки (назва одного фінського племені, біля річки Камі), як тільки почули слово „свобода“, то зрозуміли його так, що, значить, можна знов варити „кумишку“ (горілку), котру підчас війни заборонено варити. Ніким доказам з боку учителів і тямучих людей, що за „кумишку“ тепер іще гостріше будуть карати, Вотяки не вірять. З такого самого становища Вотяки задивляють ся й на прогнання царя. „Давно би надо этого царя гонять,—кажуть Вотяки з Пургинської волости,—а то он мѣшал нам кумышку варить. Теперь нам свобода і пять будит весело“.

І пють собі на цілу губу. В Пургинській же волости, як тільки почули Вотяки про свободу, зараз прогнали старого свого урядника, котрий карав їх за п'янство, й покликали на місце його прогнаного давніше за п'янство стражника.

Зрадів стражник новим назначенням і запив, а разом з ним запили й усі Пургинці.

Фінляндець про положення в Росії.

СТОКГОЛЬМ, 24. травня. В розмові зі співробітником данської часописи „Socialdemokraten“, депутат фінляндського сейму, Війк, між иншим сказав—що не треба перецінювати подій у Росії. В складі теперішнього тимчасового правительства знаходять ся представники тої соціалістичної частини, яка взагалі була близька до тимчасового правительства. Тільки „большевики“ (частина з Леніним на чолі) бажають дійсної влади „Ради салдатських та робітничих депутатів“. Але й вони розуміють, що час до того ще не прийшов. Що до буржуазних верств, то вони були все дуже імперіялістичні, тому треба й на далі боїти ся певної небезпеки для Фінляндії з цього боку. Можна сміло сказати, що Фінляндія під час мирових переговорів зажадає повної самостійності.

ФРАНЦУЗИ Й АМЕРИКАНЦІ ТА СТОКГОЛЬМСЬКИЙ ЗІЗД.

Женева, 25. травня. Союз державних соціалістичних партій із Марсейля та околиць висказав ся за тим, щоб увійти в зносини з міжнародними партіями соціалістів та взяти участь у нарадах соціалістичного зїзду в Стокгольмі.

Своїм посланням, яких союз вислав на зїзд у Париж, він наказав голосувати за відокремлення партії, коли би дотеперішня більшість соціалістів не захотіла увійти в зносини з міжнародними соціалістами. До партії меншости, яка хоче брати участь у Стокгольмському зїзді, прилучили ся також соціалісти з Німци.

Нью-Йорк, 23. травня. Провідникам американської соціал-демократії: Бергердові, Гисельквітові та Ле американське правительство не дало дозволу брати участь у соціалістичному зїзді в Стокгольмі тому, що нібито вони є приятелями Німців і тому не будуть боронити на зїзді інтересів американських горожан.

Базель, 23. травня. Агенція Гаваса доносить із Уешінгтона, що Ланзінг заявив, що ніхто з Американців не дістане дозволу їхати на соціалістичний зїзд у Стокгольм тому, що старий американський закон карає всякого Американця, який заміщає ся в міжнародні справи. Про це рішення правительства знають, мовляв, європейські дипломати!?

Ще один Українець їде до Стокгольму.

ВІДЕНЬ, 17. травня. Кореспондент „Arbeiter Zeitung“ доносить із Стокгольму, що туди приїхав на конгрес Семен Вітик, соціал-демократичний посол із Галичини. Отже враз із М. Ганкевичем і Темницьким був би це третій представник української соціалдемократії в Стокгольмі.

В ІРЛАНДІЇ.

Останній виступ майже цілого краю проти поділу Ірландії занепокоїв англійське правительство. Воно зібрало ся ушасливити Ірландію гомрулем (закон про автономію) із виключенням Ольстера, а тимчасом Ірландії такого гомруля не хотять.

Правительство носить ся з думкою віддати справу Ірландії самим Ірландцям у руки, щоб вони сами уложили собі проект автономії. Майже всі партії Ірландії на це згодили ся. Незабаром має зібратися перший зїзд представників усіх ірландських партій. У ньому візьмуть участь, здасть ся, й Ольстерці.

В УГОРЩИНІ.

Угорське телеграфічне бюро доносить, що гр. Тіса уступив зі свого становища. Стало ся це тому, що король Карло не згодив ся з проектом виборчого права, який виготовив гр. Тіса для Угорщини (який це проект, гл. Розвіт, ч. 29.) Тіса подав ся враз із цілим кабінетом у димісію (відставку), й король димісію прийняв. Хто має утворити новий кабінет, до тепер ще нічого не відомо.

Уступлення графа Тіси з угорського кабінету міністрів народи Угорщини та робітники стрінули з великим задоволенням. І це цілком зрозуміло, бо тільки з уступленням Тіси можна думати, що пройдуть у Угорщині чисто демократичні реформи. Граф Тіса був одним із найзавзятіших і найсильніших ворогів демократії і за час свого пановання широко славив ся своїми „реформами“, під якими стогнали угорські народи. Він уважав ся найсильнішим мужем у цілій австрійсько-угорській монархії. В угорському парламенті Тіса приказував, мов би в себе дома, а крім того старав ся й на Австрію поширити свій вплив. Всяка думка про справжню реформу народнього права находила в його особі завзятого противника. Вся його діяльність ішла на зміцнення його деспотичного пановання, і це він часто підкреслював у своїх промовах, заслонюючи ся інтересами мадярської нації й Угорщини.

Але останні часи, коли угорський народ поніс так багато жертв, коли в усіх державах забалакано про поширення прав демократії—останні часи викликали потребу зміни виборчого права і в Угорщині. Король Карло в письмі до графа Тіси казав виробити проект реформи, але такий, щоб він відповідав тим жертвам, які поніс народ, та теперішнім часам.

Але ж такої реформи граф Тіса не хотів. Не зміни виборчого права хотів Тіса, а тільки „поширення“ виборчого права, й то такого поширення, щоб ті, що дістали медальон хорообрести під час війни, та ще ті, що викажуть ся податковим цензом 20 корон або 4 десятинами поля—тільки ті мають дістати право голосу. Народ висміяв цей проект. Тоді Тіса додав із ласки, що промислові робітники можуть дістати виборче право в 24. році життя, замість як це було досі в 30 році життя! Так Тіса предположив королеві цей свій проект, але ж король не згодив ся з ним, граф же Тіса не міг згодити ся з думкою більшого розширення виборчого права й уступив.

Деспотизмові графа Тіси прийшов кінець, і на світі стало одним сильним ворогом демократії менш.

Тільки гр. Тіса людина залізна. Вже зараз збірає своїх прихильників і готує ураз із ними велику опозицію проти загального виборчого права в ім'я „добра Угорщини“ й думає, що перемаже демократію. Ну, хай і пробує!

Хроніка таборового життя.

— Таборове віче. У середу, 23. травня відбуло ся таборове віче, на яким обговорювали ся біжучі справи таборового життя, а також, як звичайно, один товариш прочитав реферат про події на світі.

При звіті Центрального Комітету зі сторони публіки висказано невдоволення з приводу неправильного розділу тютюну, а іменно що частину його віддали Англійцям. Товариш, котрий порушив цю справу, мотивував свій погляд тим, що на командах свої люди майже не мають тютюну, й тому треба би прийти з поміччю найперше до них.

Між инчим вибрано 3 членів у контрольну комісію, котра надглядала би в центральнім комітеті за правильним розподіленням подарунків.

Ф. В.

ВІЙНА.

ЗАХІДНИЙ ФРОНТ.

По обо боках ріки Скарп, в Шампанії та під Ееном безперестанний гуркіт гармат із обох боків усе зростає.

Всі дотеперішні наступи Англійців та Французів на цілому фронті відбито, а під Ееном, то навіть Німці пішли в протинаступ, відбили завойовану недавно в них позицію біля Шмен де Дам і забрали 15 скорострілів, багато муніцій та полонили 15 офіцерів і 530 салдатів. З поновленням завзяттям тривають бої далі.

СХІДНИЙ ФРОНТ.

Між Двиною й Березиною, від Тернополя аж до Карпат та в пограничній Молдавії розпочала артилерія сильну діяльність, яка з кожним днем страшенно зростає. Крім російських патруль, які инколи пробують свою зручність, між піхотою жадних боїв поки що нема.

ІТАЛІЙСЬКИЙ ФРОНТ.

По короткому спочинкові розпочали Італійці знов гарячу боротьбу. Особливо завзяті наступи повели вони 23. й 24. травня в місцевостях Плава, Водіца, Монте-Санто та Гориція, але всюди їх відбито з великими для них страдами. Позицію на висоті 652, яку Італійці недавно було забрали, відбили австро-угорські війська знов, та полонили 130 офіцерів і 4600 салдатів. Вже п'ятнадцять днів боють ся Італійці та носять великі жертви, але до своєї цілі, проламати австро-угорські лінії, не наблизили ся ні на один крок. Дальші бої тривають.

ТУРЕЦЬКИЙ ФРОНТ.

Задля воєнних операцій, які відіграють ся тепер у Єгипті, турецькі війська полишили міста Газу та Яфу.

Иньших змін нема.

На иньших фронтах спокій.

НА МОРІ.

Що дня гинуть англійські торговельні, навіть і озброєні, кораблі від німецьких підводних човнів; на поміч Англії спішить Японія, що посилає свої кораблі для спільної діяльності проти підводних човнів на Середземне Море окрім тих, що вже вислала на Атлантийський Океан. Очевидно, німецькі підводні човни завдали союзникам таки доброго страху.

У ПОВІТРІ.

У численних боях у повітрі за останні дні стратили Англійці та Французи 20 літаків, а ніччю з 23. на 24. травня німецькі літаки обкидали бомбами укріплені англійські місцевості Лондон, Шернес, Гарвік і Норвік, та нарobili там Англійцям великої шкоди. Тієї ж таки ночі скинули німецькі літаки кілька бомб на одну російську стацію для морських літаків.

ОПОВІСТКА.

В АВСТРІЇ, в Відні, виходить:

„БІБЛІОТЕКА ПОЛОНЕНОГО“

(Бібліотека п'яніки)

серія перекладів із української мови на російську.

Досі вийшли:

1. ИВАНЪ ФРАНКО. Мойсей, поема, съ портретомъ и предисловіемъ автора—88 сторін малої вісімки, ціна 1 корона.

2. О. КОВЕЦЬ. Пѣсни пѣвника, выпуск I., 16 сторін (15 віршів).

Книжки добрі, заслуговують розповсюдження серед товаришів-Росіян. Замовляти на адресу:

Petro Djatlow, Wien I., Josefstädterstrasse, 79, T. 14, Oesterreich.

Крім того книжки набувати можна в таборівій книгарні, або в адміністрації „Розвіту“.

Від Редакції. Видання т. Дятлова обговоримо докладніше в нашому літературному додатку. Поки що скажемо тільки, що переклад „Мойсея“ справді гарний, і варто, щоб товариші поширяли його між Росіянами на робітничих командах. Тільки ж уже тепер замітно видавцеві, що нема найменшої потреби російщити імена наших письменників, що наш Ковець мусить бути по російськи: Кобець, не—Ковець. І про се ще побалакаємо.

ШУКАЄМО

СКЛАДАЧІВ (наборщиків) ДО НАШОЇ ТАБОВОЇ ДРУКАРНІ. Просимо зараз зголошувати ся на адресу: „Ukrainisches Sekretariat“—Russenlager, Rastatt (Baden).